

BIRN
BALKAN
INVESTIGATIVE
REPORTING
NETWORK

SERBIA

**SHARE
FOUNDATION**

NEKONTROLISANI NADZOR - NOVI VID PRITISKA

Zaštita novinarskih izvora u digitalnom okruženju

Dokument je nastao u okviru projekta *Akcija za digitalna prava – unapređenje slobodnog protoka informacija i integriteta medija* koji BIRN realizuje u partnerstvu sa SHARE Fondacijom, a koji su podržale Norveška ambasade u Beogradu, Ambasade Kraljevine Holandije u Beogradu i Balkanski fond za demokratiju.

Autorka: Tanja Maksić
Urednica: Dragana Žarković Obradović
Saradnici: Đorđe Krivokapić i Milica Milić

Stavovi izneti u publikaciji isključiva su odgovornost BIRN Srbije i SHARE Fondacije, i ne odražavaju stavove Norveške ambasade u Beogradu, Ambasade Kraljevine Holandije u Beogradu i Balkanskog fonda za demokratiju.

SADRŽAJ

I Rezime	1
II Nadzor i medijske slobode	2
III Novi pristupi u borbi protiv slobodnih medija	3
IV Nadzor kroz rupe u zakonu	6
V „Ne znamo gde curi, ni šta treba da zapušimo“	8
VI Preporuke za unapređenje	13

Elektronski nadzor i mogućnost njegove zloupotrebe bitno menja praksu rada novinara, pokazuje istraživanje BIRN-a. Nove okolnosti ne utiču na povećanje samocenzure među intervjuisanim novinarima, ali se menjaju načini komunikacije sa izvorima, kao i bezbednosna kultura u redakcijama.

Nekontrolisana i netransparentna nabavka sve sofisticiranijih alata i softvera za elektronski nadzor otvara pitanje njihovog uticaja na slobodan protok informacija, novinarsko izveštavanje i medijske slobode. Ove tehnologije omogućavaju pristup velikoj količini podataka, koji ne samo da ugrožavaju privatnost novinara, nego mogu i da kompromituju njihov rad, otkrivajući identitet njihovih izvora ili tema na kojima rade.

Globalni trend pokazuje zabrinjavajuće podatke, a samo u poslednjih godinu dana [više od 180 novinara](#) bilo je predmet elektronskog nadzora.

Kako pokazuju [istraživanja BIRN-a](#), i naša država ulaže značajna sredstva u nabavku opreme za nadzor, pristup zadržanim podacima nije regulisan, a [oštra debata](#) vodi se i u vezi sa uvođenjem biometrijskog nadzora.

Nove okolnosti, uz stare, nasleđene probleme [manjka medijskih sloboda](#), utiču na praksu i svakodnevni rad novinara, a dodatno traže od njih nova znanja, veštine i resurse.

Istraživanje BIRN-a koje se fokusiralo na prakse rada i zaštite izvora u domaćim medijima pokazuje sledeće ključne nalaze:

- Osećaj da su nadzirani dele gotovo svi novinari koji su učestvovali u istraživanju. Osećaj ugroženosti zbog nelegalnog nadzora proporcionalan je nedostatku medijskih sloboda.
- Mogućnost nadzora ipak nije uticala na povećanje samocenzure među novinarima, ali jeste na promene načina rada u redakcijama.
- Novinari smatraju da oni sami nisu predmet nadzora, već ljudi sa kojima stupaju u kontakt, koji mogu biti osobe od interesa za bezbednosne strukture, kao npr. kriminalci, biznismeni, političari itd.
- U retkim prilikama su nadležni organi, kroz sudske ili istražne postupke, tražili da novinari odaju svoj izvor i uvek su uvažavali odluku novinara da to ne učine. Ovu okolnost treba dodatno osnažiti i kroz najavljene izmene regulative, naročito Krivičnog zakonika i Zakona o krivičnom postupku.
- Mnogo češća praksa je pritisak na novinare kroz indirektno pretnje ili „prijateljske“ savete, koji ukazuju da je novinarska komunikacija bila poznata i licima izvan redakcije.
- Većina novinara dobro ili vrlo dobro poznaje pravila zaštite izvora, koja nude set samoregulatornih i zakonskih odredbi, a same redakcije imaju razvijenu kulturu zaštite izvora. Iako prilično osiromašene, redakcije i mediji su potpuno spremni na ulaganje dodatnih resursa (materijalnih i finansijskih) u sisteme zaštite, kao i na dodatno usavršavanje i usvajanje novih znanja i veština.

II Nadzor i medijske slobode

Države širom sveta ulažu višemilionske iznose u nabavku tehnološke opreme, alata i softvera privatnih kompanija koji se koriste u javnom domenu u različite svrhe, od javne bezbednosti, bezbednosti u saobraćaju i informacione bezbednosti, preko istraživanja krivičnih dela, do tajnog nadzora, snimanja demonstracija i drugih događaja od interesa za bezbednosne službe.

Tehnologije nadzora omogućavaju pristup velikoj količini podataka i praćenje elektronskih uređaja njihovih korisnika, kompjutera i mobilnih telefona, te prikupljanje informacija o pozivima, porukama, poslatim i primljenim emajlovima, lokaciji kretanja, pretragama, sačuvanim dokumentima i sl.

Praksa brojnih zemalja, naročito nedemokratskih, pokazuje da se elektronski nadzor, uz neadekvatan pravni okvir koji bi propisao njegovu upotrebu, kao i drugi oblici pritiska (ekonomski pritisci, cenzura i samocenzura, javni pritisci i sl.), sve češće koriste kao metod ograničavanja medijskih sloboda.

Sa stanovišta rada medija i novinara, savremeni nadzor otvara brojna pitanja, a pre svega, pitanja ugrožavanja privatnosti novinara, kao i otkrivanja identiteta njihovih izvora.

Jedna od najvažnijih tekovina medijskih sloboda je pravo novinara da zaštite svoje izvore. Mogućnost da se sakrije identitet izvora informacija ohrabrila je mnoge insajdere da podele informacije sa medijima, naročito kada su u pitanju teme kao što su korupcija, organizovani kriminal, različiti oblici zloupotreba. Važnost izvora posebno je velika u državama u kojima nije garantovan pristup informacijama od javnog značaja, ili je, kao u Srbiji, iako garantovan zakonom, u praksi sproveden samo delimično.

S obzirom na brz razvoj digitalne sfere kao i sve veću uslovljenost novinara da u svakodnevnom radu koriste digitalne tehnologije i platforme, zaštita izvora dobija nove forme, i zahteva širok dijapazon kompetencija koje novinari moraju da savladaju.

[Izveštaj CIMA o upotrebi spajver tehnologije](#): „Nezavisan medijski sistem može se održati samo kada su novinari slobodni da izveštavaju, i kada uživaju određene garancije zaštite od represije i cenzure. Od stvaranja atmosfere straha koja promovise autocenzuru do dovođenja izvora i uzbunjivača u opasnost, tehnologije nadzora dramatično umanjuju sposobnost medija da rade nezavisno i u javnom interesu.“

Globalni skandal sa špijunskim [softverom Pegaz](#) obelodanio je širinu (nezakonite) upotrebe tehnologije koja je inicijalno osmišljena da cilja teroriste i kriminalne grupe. Ispostavilo se da je više od 180 novinara otkriveno u bazi telefona određenih za potencijalnu špijunažu. Izbor meta za nadzor pravili su klijenti izraelske firme NSO, koja je specijalizovana za proizvodnju špijunskog softvera koji prodaje vladama širom sveta. Osim novinara, među 50.000 ljudi za koje se sumnja da su bili na meti državnih struktura iz celog sveta, našli su se aktivisti, akademici, pa čak i najviši javni funkcioneri.

III Novi pristupi u borbi protiv slobodnih medija

Ni Srbija ne odudara od gore opisanih globalnih trendova. BIRN je prošle godine obelodanio da je [Elektroprivreda Srbije krajem 2019.](#) nabavila programe za enkripciju telefona, po ceni od 10 000 EUR po komadu. EPS i dalje nije dostavio objašnjenje zašto javno preduzeće kupuje ovu vrstu tehnologije.

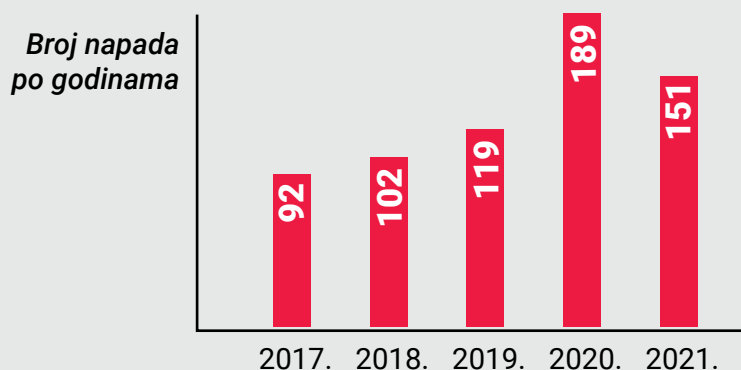
Osim toga, putem javnih nabavki, naša država je kupila [opremu koja se koristi za praćenje i identifikaciju](#), kao što su softver za enkripciju mobilnih telefona, bespilotna letelica, oprema za serviranje mobilnih telefona i dronova, digitalna i audio oprema i sl.

Javnost i civilni sektor burno su reagovali povodom [Nacrta Zakona o unutrašnjim poslovima](#) jer bi predložena regulativa omogućila masovni biometrijski nadzor javnih prostora i korišćenje naprednih tehnologija za identifikaciju lica na javnim mestima. Nakon reakcija civilnog sektora i međunarodne zajednice, Ministarstvo je brzo povuklo problematičan dokument i otvorilo konsultacije sa stručnom zajednicom. Međutim, kako je BIRN objavio, u planu javnih nabavku MUP-a za treći kvartal 2021 godine našao se i [softver za prepoznavanje lica](#) švedske firme Griffeye.

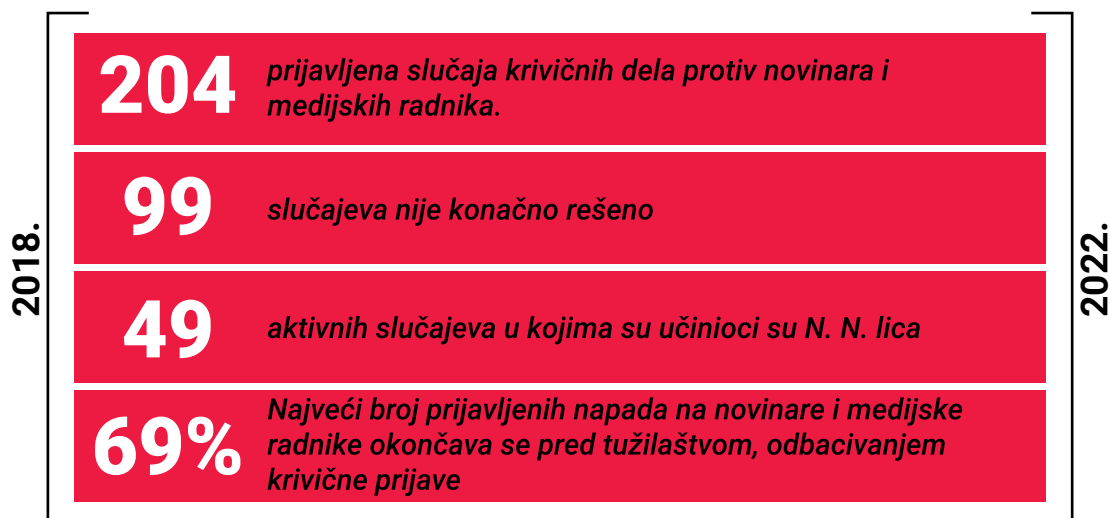
Naša zemlja se ne može pohvaliti ni dostignutim nivoom medijskih sloboda (na primer, Srbija konstantno stagnira ili pada na međunarodnom [Indeksu medijskih sloboda](#)), a prethodni izveštaji BIRN-a i drugih medijskih organizacija, pokazuju zabrinjavajuće trendove ugrožavanja bezbednosti novinara, ekonomsko iscrpljivanje i meku cenzuru, kao i javne kampanje protiv istraživačkih i nezavisnih medija.

Nekoliko primera iz domaće prakse pokazuje ozbiljnost nekontrolisanog nadzora novinara i ugrožavanja izvora. Najdrastičniji je svakako [slučaj uzbunjivača Aleksandra Obradovića](#), koji je bio u pritvoru više od tri nedelje, zbog saradnje sa istraživačkim novinarima na obelodanjivanju višemilionske korupcionaške aфере u fabrici oružja Krušik, u koju je bio umešan otac tadašnjeg ministra policije, Nebojše Stefanovića. Osim toga, javnost je upoznata i sa [slučajem novinarkе Ane Lalić](#), koja je uhapšena u vreme vanrednog stanja zbog kovid pandemije, kada je policija uzela i pregledala njen mobilni telefon i kompjuter da bi utvrdila ko joj je izvor za informacije o lošim uslovima rada zdravstvenih radnika u KC Vojvodina. Poznat je i [slučaj od pre dve godine](#) kada je nekoliko medija prenelo izjavu ministra Aleksandra Vulina kao reakciju na autorski tekst bivšeg ministra odbrane Dragana Šutanovca iz magazina Nedeljnik koji, iako planiran, zapravo nikad nije objavljen u Nedeljniku, niti u bilo kom drugom mediju.

Bezbednost novinara - podaci NUNS-a

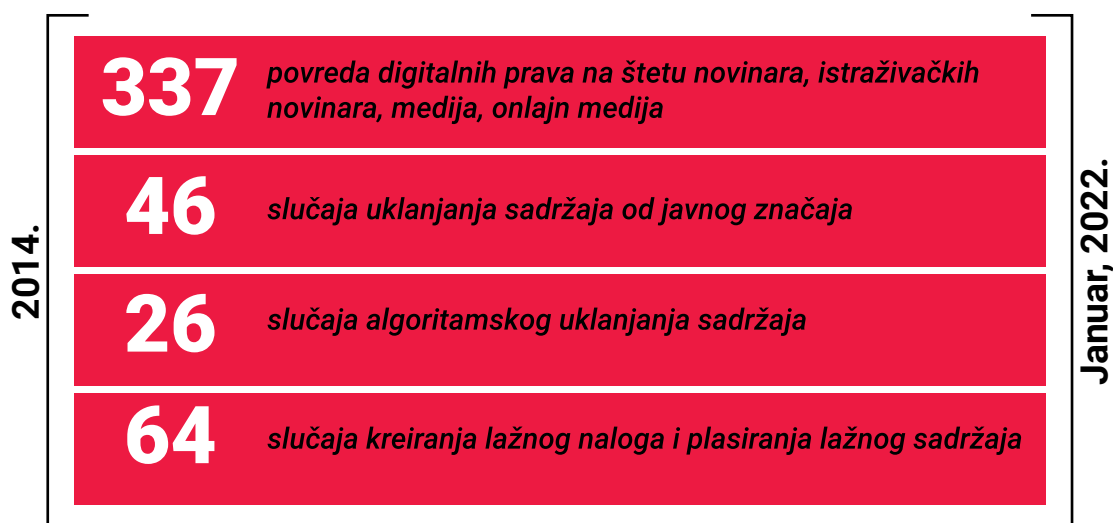

Dve radne grupe prate stanje bezbednosti: Stalna radna grupa za bezbednost novinara (formirana na osnovu Akcionog plana za poglavlje 23) i Vladina radna grupa za bezbednost novinara (formirana pri kabinetu Premijerke Ane Brnabić).

Izvor CEPRIS i Slavko Ćuruvija fondacija:

U digitalnom prostoru, mediji i novinari se sreću i sa drugim vrstama pritisaka, kao što su uvrede i neosnovane optužbe, pretnje i ugrožavanje sigurnosti, govor mržnje i diskriminacija, pokazuju [podaci regionalnog istraživanja](#). Osim toga, zabeleženi su i slučajevi napada na kompjutersku infrastrukturu, uklanjanje sadržaja ili lažno prijavljivanje.

SHARE CERT - podaci za 2021. godinu¹

¹ * Tipovi usluga: podrška i saveti za digitalnu bezbednost (vraćanje pristupa onlajn nalogima, unapređenje digitalne bezbednosti, analiza povreda digitalne bezbednosti, saveti u vezi sa zaštitom podataka i pitanjima privatnosti)
* Najfrekventniji korisnici usluga: novinari/ke, mediji, organizacije civilnog društva, građani/ke

Privatnost novinara i njihovih izvora može biti ugrožena i putem pristupa zadržanim podacima. Ovi podaci su zapravo metapodaci, tj. podaci o komunikaciji koji su u posedu internet i telekomunikacionih operatora. Oni sadrže zapis o tome s kim ste razgovarali, gde, koliko dugo i uz pomoć kojih uređaja, sa kog rutera, servera ili bazne stanice. Među ovim podacima mogu da se nađu podaci o novinarima ili njihovim izvorima, što je značajan rizik ukoliko se podacima pristupa bez zakonskog ovlašćenja ili odluke suda.

Zabrinjava nesklad u broju pristupa zadržanim podacima između različitih državnih organa. Izveštaji koje su podneli MUP, i obaveštajne službe BIA i VBA, govori da su ova tri organa uputila ukupno 114.858 zahteva za pristup zadržanim podacima. S druge strane, u izveštajima Povereniku, operatori prijavljuju mnogo manji broj zahteva za ovakav pristup (Telenor - 422, Telekom - 1.417, A1 - 12; Svi internet operatori - 519; Provajderi usluga mobilne, fiksne telefonije i interneta - 2.480; podaci su za 2020. godinu). Ovaj nesklad upućuje na zaključak da državni organi, u velikom broju slučajeva, neovlašćeno pristupaju podacima građana, a time posredno i neposredno, ugrožavaju rad novinara.

IV Nadzor kroz rupe u zakonu

Anonimnost i zaštita izvora deo su novinarskih profesionalnih standarda i kao takvi su regulisani [Kodeksom novinara Srbije](#). Celokupna VI glava ovog Kodeksa posvećena je odnosu novinara i izvora, a između ostalog navodi se i da je „novinar dužan da poštuje zahtev izvora informisanja za anonimnošću”, kao da se identitet izvora može otkriti uredniku, koji je takođe dužan da čuva njegovu anonimnost.

Sam Kodeks je dodatno proširen [Smernicama](#) za njegovu primenu u onlajn prostoru, te se ovde primenjuju i sledeća pravila: Prilikom prikupljanja informacija preko digitalnih platformi tokom komunikacije sa izvorom informacija, novinar uvek mora da naglasi da u toj komunikaciji učestvuje u svojstvu novinara; S novinarskom profesijom je nespojiva zloupotreba nedostatka digitalne pismenosti sagovornika koji predstavlja izvor informacije; Provera izvora sa interneta i društvenih mreža je obavezna; Novinar je dužan da pri objavljivanju tuđe prepiske vodi računa o tajnosti komunikacije.

Kodeks takođe predviđa da se sadržina komunikacije može objaviti samo uz pristanak svih osoba koje učestvuju u komunikaciji, osim ako interes javnosti da sazna sadržinu komunikacije preteže nad potrebom zaštite njihove tajnosti. U tom slučaju, obavezno je učiniti neprepoznatljivim lične podatke, kao i metapodatke (podatke o komunikaciji koji ne čine sadržinu komunikacije, npr. datum slanja elektronske poruke, datum prijema, IP adresa i sl.), osim ako je njihovo objavljivanje od interesa za javnost i u vezi s temom o kojoj se javnost izveštava i sl.

Garancija zaštite identiteta izvora nije isključivo deo samoregulatornih pravila, već i zakonodavnog okvira. Aktuelni [Zakon o javnom informisanju i medijima](#) u članu 52. eksplicitno navodi pravo novinara da sačuva identitet izvora. Jedino ograničenje koje postoji u zakonu odnosi se na „podatke koji se odnose na krivično delo, odnosno učinioca krivičnog dela za koje je kao kazna propisan zatvor u trajanju od najmanje pet godina, ako se podaci za to krivično delo ne mogu pribaviti na drugi način”.

Uticaj savremenih komunikacija i tehnologija na zaštitu novinarskih izvora prepoznaje i [Medijska strategija](#) (krovni dokument za razvoj medijskog prostora). Mogućnost nadzora nad novinarima, neovlašćenog presretanja komunikacije i pristup tzv. zadržanim komunikacijama mogu da dovedu do otkrivanja novinarskog izvora, čak i ka da novinar to sam ne učini. Ovo značajno otežava novinarski rad pogotovo kada su u pitanju teme organizovanog kriminala, korupcije i sl.

Mere koje pomenuta Strategija predlaže u glavi 1.3 odnose se na izmenu regulative kojom bi se dalje unapredio mehanizam zaštite izvora, te se specifično predlaže: 1) izmenama medijske regulative i regulative koja uređuje oblast elektronskih komunikacija urediti oblast zaštite novinarskih izvora; 2) razmotriti izmene krivičnog zakonodavstva u cilju uvođenja krivičnopravne zaštite tajnosti novinarskih izvora; 3) izmenom regulative (Zakonika o krivičnom postupku), definisati novinare kao lica koja su zbog dužnosti čuvanja profesionalne tajne oslobođena od dužnosti svedočenja ukoliko bi svojim iskazom povredili dužnost čuvanja profesionalne tajne.

Osim gore navedenog, u analizi i opisu trenutnog stanja, Medijska strategija prepoznaje i problem koji se tiče zloupotrebe pristupa tzv. zadržanim podacima, i uticaju koji bi takav pristup mogao da ima na novinare i njihove izvore. U tom smislu, ključno je donošenje posebnog zakona koji bi se bavio ovim pitanjima, a koji je najavljen u nadležnom Ministarstvu trgovine, turizma i telekomunikacija.

Medijska strategija navodi i potrebu izmena krivičnog zakonodavstva, kao deo šire zakonodavne inicijative za boljom i potpunijom zaštitom novinara. Trenutno, Krivični zakon propisuje poseban

tretman lica koja se bave javnim informisanjem u nekoliko svojih članova, a dodatno i zaštitu izvora informacija u članu 41. Iz Stalne radne grupe i Vladine radne grupe za bezbednost novinara dolaze najave [izmene ovog zakonodavstva](#).

U skladu sa iznesenim, od značaja je unaprediti mehanizme zakonskog nadzora kako bi prilikom uspostavljanja istog bio uzet u obzir interes zaštite novinarskih izvora. Sa druge strane, neophodno je preduzeti mere za sprečavanje nezakonitog nadzora, naročito pristupanja zadržanim podacima bez odgovarajuće odluke suda, usled okolnosti da se na ovaj način značajno ugrožava garancija zaštite novinarskih izvora.

V „Ne znamo gde curi, ni šta treba da zapušimo“

Kako novinari u Srbiji gledaju na problem nadzora i na koji način on utiče na njihov rad? Odgovor na ovo i druga pitanja u vezi sa praksama zaštite izvora u domaćim redakcijama potražili smo u razgovoru sa 12 novinara i novinarki. U toku juna 2021. organizovali smo dve fokus grupe, jednu sa istraživačkim novinarima i novinarkama, a drugu sa novinarima i novinarkama iz lokalnih medija. Kriterijum za odabir učesnika/ca bio je da dolaze iz nezavisnih medija, koji su zapravo najizloženiji napadima.

Opšti zaključak ove fokus grupe, ali i globalnih trendova, pokazuje da je **nadzor nad radom redakcija i praćenje novinara postalo nova realnost** za mnoge medije. Takođe, evidentno je da osećaj rizika od nelegalnog nadzora raste ukoliko postoji nepoverenje u vlast i ukoliko su medijske slobode već ugrožene.

Ostali nalazi² do kojih smo došli su sledeći:

Nadležni organi, u sklopu svojih istraga ili postupanja, u retkim situacijama traže od novinara da odaju svoje izvore. Mnogo češća situacija u praksi je da se novinarima neformalnim kanalima ili „prijateljskim savetima“ i indirektnim pretnjama stavi do znanja da su pod nadzorom.

Istraživački novinari koji su učestvovali u fokus grupi imaju ličnih iskustava kada su zvanični organi pokušavali da otkriju njihove izvore, a mimo predviđene zakonske procedure. Ipak, mnogo češće, naši sagovornici su bili u situacijama da se od njih indirektnim putem „ispipava“ identitet izvora.

„Pre nekoliko godina smo imali više tih situacija da sumnjamo da je komunikacija u redakciji ili sa trećim licima bila poznata onima kojima ne bi trebalo da bude. Ali nikad nismo došli do dokaza, osim što su se jako čudne stvari dešavale, prosto insinuira da je procurela ta komunikacija. Nismo dalje od toga otišli. Zato smo super oprezni, jer dokaza za to nemamo, ne znamo gde tačno curi da bismo mogli da zapušimo.“ Milica Šarić, urednica CINS-a

Iskustvo lokalnih novinara koji su razgovarali sa nama je slično, ali pored neformalnih, bili su predmet i više formalnih procesa. Tako je redakcija portala ozonpress.net tri puta tužena zbog teksta, i u procesima, strana koja ih je tužila je insistirala da se na ročištima otkrije izvor. Čak je bilo i ponuđeno da se odustane od tužbe ako se otkrije izvor informacije. Redakcija je ostala pri svom, i izgubila spor. Ovakvi slučajevi su takođe problematični, jer predmet tužbe nije bio identitet izvora, već kvalitet objavljenih informacija. Slično iskustvo sa sudovima su imali gotovo svi učesnici fokus grupe.

2 Upitnik koji je korišten za vođenje fokus grupe sastojao se iz dve grupe pitanja:

1) Razumevanje pravila i zakona o zaštiti izvora obuhvatio je pitanja vezana za poznavanje klasifikacije informacija i prepoznavanje informacija koje spadaju pod kategoriju državne tajne, lično iskustvo sa ovim tipom informacije, obaveštavanje izvora o posledicama i rizicima kao i da li su se našli u situaciji da budu pozvani od strane tužilaštva u statusu novinara da daju informacije o izvoru prema važećim zakonima;

2) Problem nadzora - obuhvatio je pitanja da li su svesni da li su vršene mere nadzora, da li su tražili zvanično pristup, i da li su ga dobili, da li raspolažu informacijama da li je vršen nadzor nad njima, da li su sumnjali da im je privatnost elektronske pošte kompromitovana, i ako jesu, koje su bile indicije, da li njihove redakcije imaju interne procedure za zaštitu izvora, koje su i da li se radi redovno ažuriranje tih procedura, da li je redakcijama potrebno da ojačaju svoje kapacitete da bi kreirali i primenili procedure.

„U poslednje dve godine imali smo suđenje, i na svakom ročištu je traženo da odamo izvor.“ Amela Bajrović, novinarka Radija Sto Plus

Koliko dobro razumete pravila i zakone o tome ko ima pravo na zaštitu izvora?

Jedna od aktuelnih debata medijske scene je i ta ko se može smatrati „novinarem“, tj. koja lica imaju pravo na zaštitu izvora. Učesnici fokus grupa su se složili da bi, pored novinara, ovo pravo trebalo da imaju svi koji objavljuju informacije od javnog značaja. Naše zakonodavstvo, za razliku od međunarodnih dokumenata, ne prepoznaje sa dovoljnom preciznošću ove kategorije.

Čini se da u pravosuđu preovlađuje tumačenje prema kom se ovo pravo odnosi samo na profesionalne novinare, članove strukovnih udruženja, odnosno angažovane u nekom od postojećih medija upisanih u Registar. Međutim, s obzirom na drastične promene medijskog okruženja poslednjih godina, značajnu pažnju treba obratiti na usklađivanje standarda istrage i sudske prakse sa načelom da novinarska zaštita pripada i učesnicima u javnoj komunikaciji koji nemaju formalni status novinara, ali stalno ili povremeno preduzimaju novinarski čin, odnosno izveštavaju javnost o pitanjima od javnog interesa. Ukoliko postoji namera da se postavi nova definicija medija i novinara, „Preporuke ministarskog saveta EU“ činile bi dobru osnovu. Takođe, izveštaj koji je tadašnji specijalni izvestilac UN za slobodu izražavanja Frank La Ru objavio 2012. godine, predviđa da se novinari definišu kao pojedinci koji posmatraju, opisuju, dokumentuju i analiziraju događaje, izjave, politike i svaki stav koji može da utiče na društvo, sa svrhom sistematizovanja takvih informacija, sakupljanja činjenica i analize radi informisanja delova društva ili društva u celini.

„Svako ko odluči da objavi neki dokument, treba imati u vidu da će mu se sutra pojaviti na vratima neko i da će tražiti da oda izvor. Ako bismo definisali ko ima pravo, onda moramo definisati i šta su mediji danas, a mediji su i blogovi i tviteraši.“ Dejan Kožul, freelance novinar

Rad sa izvorima nosi određene rizike ne samo po redakciju, već i po pojedince koji odluče da podele informacije sa medijima. U praksi, oni su izloženi različitim vrstama pritisaka.

Pojedinci koji su odlučili da podele informacije i budu izvor nezavisnim medijima bili su izloženi nezakonitim hapšenjima, uništavanju reputacije putem tabloida, odmazdi, gubitku posla, itd. Svi ovi pritisci doveli su do toga da je manji broj ljudi spreman na rizik, i saradnju sa medijima. Novinari učesnici fokus grupe su potvrdili tu činjenicu.

„Mi se poslednjih godina susrećemo sa tim da se izvori nezakonito hapse, da se proganjaju, da se blate, i to je problem, što mi njima sad možemo da predočavamo ne neke mere koje mogu zakoni- to prema njima da se primene nego se oni suočavaju sa bezakonjem, praktično odmazdom.“ Vuk Cvijić, novinar NIN-a

Redakcije na različite načine organizuju svoj rad sa izvorima kako bi smanjili rizik da dođe do posledica po njih. Prvo se procenjuje šta izvor nudi, da li je u pitanju informacija ili se radi o dokumentaciji i na osnovu toga se planiraju naredni koraci koji podrazumevaju zaštićenu i ograničenu komunikaciju (što manja razmena putem mejla, aplikacija, itd.), kao i dinamika viđanja izvora i novinara.

Ukoliko informacija ili dokumentacija koju izvor donosi novinaru povlači kaznu zatvora, gubitak posla ili neku ozbiljniju posledicu, novinar je dužan da mu na ovu okolnost ukaže. Ustaljena praksa pojedinih redakcija, pre svega istraživačkih, je konsultacija sa advokatima.

„Kada nam se javi neko od građana kada želi da kaže nešto što se dešava u preduzeću u kom radi, pogotovo ako je u pitanju javno preduzeće ili slično, uglavnom ga upozorimo šta bi možda moglo da se dogodi, ukoliko, pogotovo ako imenom i prezimenom izlaze u javnost, a da i inače postoji neka vrsta odmazdi čak i ukoliko ne žele da otkriju svoj identitet.“ Zoran Strika, urednik portala 021.rs

U opisu posla novinara je i da objasni izvoru koje su posledice ukoliko je informacija koju dostavlja medijima klasifikovana kao tajna. Međutim, problem ne nastaje u situacijama kada se primenjuju zakonske mere, već u praksi koja se duži niz godina praktikuje, da se tajnom proglašavaju informacije samo zato da bi se sprečilo novinarsko izveštavanje.

„Dok sam istraživao rad Apotekarske ustanove u Vranju, pre jedno desetak godina, oni su, kako smo mi radili tekst za tekstom, na svaki svoj papir u apoteci stavljali oznaku službena tajna, i podnosili meni kao autoru tekstova krivične prijave. Pokušali su na taj način da se bore protiv našeg pisanja, odnosno da spreče pisanje o nečasnim radnjama.“ Dejan Dimić, Vranje news

Sa sličnom situacijom su se sreli novinari CINS-a, kada su, za vreme pandemije COVID-a, istraživali nabavku respiratora i druge medicinske opreme. Tako su putem Zahteva za pristup informacijama od javnog značaja od Zavoda za javno zdravlje „Batut“ dobili informacije o respiratorima, da bi ta ista informacija nakon 24h bila proglašena za državnu i poslovnu tajnu.

Gotovo svi novinari dele osećaj da su nezakonito nadzirani. Upravo zbog toga se razvija nova bezbednosna kultura redakcija, menjaju se prakse, a nešto manji broj medija ima i napisane interne protokole rada sa poverljivim izvorima, njihovom zaštitom ili postupanjem u slučaju da se ova poverljivost naruši.

Primena nezakonitog nadzora jeste metod pritiska na novinare da odustanu od određenih priča, ali kako su se učesnici fokus grupa izjasnili, ova okolnost nije uticala na povećanje autocenzure. Najveća posledica ogleđa se u promeni ponašanja i organizaciji posla, uzimajući u obzir mogućnost da su nadzirani.

Među učesnicima se uočava generacijska razlika. Tako novinari srednje generacije imaju iskustvo nadzora od strane obaveštajnih službi iz perioda 90-th godina, jer su otvaranjem dosijea imali uvid u svoje predmete, dok novinari mlađe generacije nemaju to iskustvo, ali su svesniji potencijala digitalnog nadzora.

Da li mislite da ste pod merama nadzora?

Novinari smatraju da oni sami nisu predmet nadzora. Međutim, oni mogu biti povremeno praćeni ili zbog osetljivosti tema na kojima rade ili zbog izvora sa kojima su u kontaktu, a koji su sami predmet nadzora.

Rad sa izvorima i bezbednosna kultura variraju od redakcije do redakcije i često su deo nepisanih pravila. Postupanje se uglavnom procenjuje od slučaja do slučaja.

„Vodimo se procedurama, ali nije to nešto što je uklesano u kamen. Radi se u zavisnosti od same situacije i od samog čoveka koji je izvor, i od neke njegove potrebe i onome što njemu prija u konkretnoj situaciji. Veliki deo tog posla zavisi od samih ljudi koji vam se jave. I od nekih njihovih pravila i uslova koji oni takođe imaju“. Natalija Jovanović, novinarka BIRN-a

Istraživački novinari imaju vrlo razvijenu svest i o ličnoj i o bezbednosti komunikacije sa izvorima. Većina redakcija ima procedure koje primenjuje, ali ih nisu „stavili na papir“. Kako situacija sa nadzorom u sve većoj meri utiče na novinarski rad gotovo svi učesnici su potvrdili da su u fazi formalizacije bezbednosnih procedura.

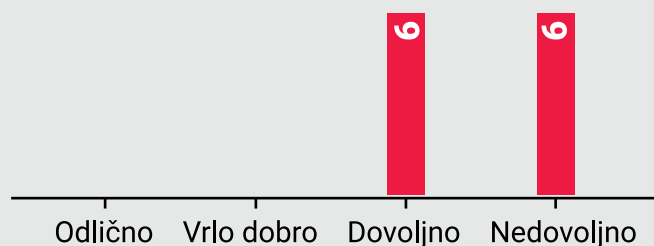
Na primer, CINS je finalizovao [smernice](#) rada sa izvorima koje mogu da posluže kao dobar model ostalim medijima koji ulaze u proces izrade ovakvih dokumenata.

Redakcija VOICE-a koja ima pravilnik bezbednosti i redovnoga ažurira. Po svedočenju urednice VOICE-a razlog ovako visoke bezbednosne kulture leži pre svega u dugogodišnjim napadima i stalnom riziku pod kojim redakcije rade.

Novinari i njihovi izvori poznaju bazične alate i softvere koji služe za bezbednu komunikaciju sa izvorima. Ni jednim ni drugima, međutim, ne odgovaraju složena tehnička rešenja koja zahtevaju posebna znanja i veštine, kao ni ona koja traže velika finansijska ulaganja.

Svi učesnici istraživanja upoznati su sa aplikacijama za sigurnu komunikaciju, kako sa platformama koje su besplatne tako i sa onima koje se plaćaju, s tim da su za finansijske kapacitete većine redakcija one uglavnom nedostupne.

U kojoj meri ste upoznati sa paletom metoda i alata koji se koriste za nadzor elektronskih komunikacija?

Istraživački novinari u većoj meri koriste sisteme zaštite, poput enkriptovane komunikacije i svedoče velikom otporu izvora da takođe koriste sigurne načine komunikacije.

Lokalni i freelance novinari uglavnom preferiraju da se uživo vide sa izvorima. Osim što je sigurniji vid komunikacije, lokalni novinari smatraju da to utiče na dodatno poverenje i mogućnost, da se kroz razgovor, produbi tema.

Kada su u pitanju aplikacije, uglavnom izvori najlakše pristaju da koriste Signal, lak je za instaliranje, dok recimo s aplikacijama poput Viber-a i WhatsApp-a, koje su takođe jednostavne ali ne garantuju potpunu sigurnost komunikacije, uglavnom imaju problem.

„Ako je u pitanju osoba koju poznajem, ne insistiram na viđenju, najčešće mi dostavlja ili Vajberom ili mejlom. Ili imamo određeno mesto u gradu, kažemo ostavite nam tu fotokopiju dokumenata.“ Stojan Marković, urednik portala ozonpress.net

Jedna od novinarki iz lokalnih medija je recimo iznela primer, na koji način su izvori dosetljivi kada je u pitanju komunikacija sa novinarima. Tako su, prema rečima naše sagovornice, dobijali važne informacije preko lažnih Facebook naloga.

Nove tehnologije, kao i mogućnost nadzora (nezakonitog i zakonitog) nameću potrebu da novinari dodatno osveste taj aspekt posla i da preduzmu adekvatne mere. Međutim, to podrazumeva ulaganja ne samo za kupovinu alata i softvera već i ulaganje u znanje, treninge iz digitalne i informacione bezbednosti, ali i saradnju sa drugim aktivistima sa kojima bi se zalagali za poboljšanje pravnog okvira i garancije pravne sigurnosti.

Slažu se da je za njihove budžete to zahtevno, ali s obzirom da je neophodno, moraju da pronađu sredstva za pokrivanje tih troškova. Takođe, poslednjih godina pratili su radionice na teme bezbednosti gde su se upoznali sa različitim veštinama usmerenim na obezbeđivanje bezbednosti, od fizičke do digitalne. Ono što dodatno zabrinjava je da su novinari u lokalnim medijima izloženi različitim vidovima pritisaka i ne veruju da procedure, tehnologije i digitalne veštine mogu da ih zaštite. Iz njihovog iskustva, jedino je javnost zaštita.

„Osnovna stvar je da se izborimo za vladavinu prava. Možemo koliko hoćemo da se u našim redakcijama obezbeđujemo, da smišljamo i kreiramo procedure, pravilnike, ali ukoliko sistem ne funkcionise tako kako bi trebalo, onda smo prinuđeni na samoodbranu. Ne znam šta drugo.“ Branka Dragović Savić, urednica VOICE-a

Situaciju dodatno otežava i činjenica da postoji veliko nepoverenje novinara u institucije (pre svega Poverenika i Ombudsmana) da će im pružiti zaštitu.

VI Preporuke za unapređenje

▶ Za zakonodavce

- dosledno sprovesti mere propisane Medijskom strategijom (Strategijom unapređenja sistema javnog informisanja u Republici Srbiji 2020 - 2025), naročito u delu koji se tiče zaštite novinarskih izvora
- organizovati široke i inkluzivne javne rasprave u vezi sa svim pitanjima bitnim za primenu tehnologija nadzora, posebno u vezi sa slobodom informisanja i drugim pravima i slobodama
- nabavka i primena tehnike i alata za digitalni i biometrijski nadzor treba da bude transparentna i u uređena zakonom, što do sada nije bio slučaj
- pitanja medijskih sloboda i bezbednosti i zaštite novinara treba u dalje da budu u vrhu liste prioriteta zakonodavaca, a postojeći mehanizmi za zaštitu ojačani i dosledno primenjeni

▶ Za medije i novinare

- prisustvovati obukama i treninzima koji su posvećeni bezbednosti, fizičkoj i digitalnoj, kako samih novinara, tako i potencijalnih izvora
- unutar redakcija uspostaviti pravila rada sa izvorima, u skladu sa Kodeksom novinara Srbije i aktuelnim medijskim zakonodavstvom
- u okviru svog novinarskog rada, izveštavati i upoznati javnost sa problemom nadzora, naročito nelegalnog i usmerenog na umanjenje ljudskih prava i sloboda
- intenzivirati saradnju sa aktivistima iz civilnog sektora koji rade na sličnim temama ili dele iste ili slične probleme
- kroz medijska i novinarska udruženja zagovarati izmene medijskog i ostalog relevantnog zakonodavstva kako bi se unapredio pravni okvir za zaštitu izvora i privatnost novinara